

„Čo nám listy prezrádzajú o koreni?“ – teoretické východiská

Učenie o holokauste - esencia

Alžbeta Šniežko

Naša súčasnosť môže pôsobiť dojmom, že ohrozenie hodnôt demokracie patrí už len do dejepisu, a teda podujatia organizované každoročne napríklad pri príležitosti výročia ukončenia 2. svetovej vojny, sú viac menej formálne a ich cieľom je zdôrazniť význam demokracie a jej hodnôt, ktoré sú pre nás samozrejmé, sú tu stále prítomné a my si ich len pripomíname. Chcela by som preto, aby sme teoretický vstup do tejto témy začali uvedením, že opak je pravdou. Hodnoty demokracie sú tu prítomné dovtedy, dokiaľ si ich pripomíname a kým sa k nim hlásime, a teda existujú práve preto. Existujú kým si ich pamätáme, kým existujú v ľudskej/kolektívnej/individuálnej pamäti. V predloženom koncepte **pamäť vystupuje ako databáza hodnôt, s ktorými sa identifikujeme alebo ich odmietame, aby sme ich prenesením v čase a priestore, tu a teraz, zohrali svoju historickú úlohu.**¹ Táto naša pamäť, ľudská pamäť a schopnosť udržať v nej minulé, je nevyhnutným predpokladom, nutnou podmienkou pre vyučovací predmet dejepis. Pamäť utvára alebo udržuje minulosť v prítomnosti (bez spomienky na minulé sa môžeme ťažko orientovať v prítomnosti a plánovať budúcnosť).² Pričom keď hovorím o spomienke na minulé, nemám na mysli len minulosť, ktorej sme my sami boli súčasťou a teda existuje predpoklad, že si ju pamätáme. Mám na mysli aj sprostredkované spomienky na minulosť, od ktorej nás delí aj niekoľko desaťročí, či dokonca storočí. Takýmito spomienkami na minulosť pritom nemusia byť len miesta pamäti. Aleida Assmann v práci *Priestory spomínania* hovorí o médiách pamäti, kde okrem miest spomína ako nositeľa pamäti napríklad aj písmo, obraz alebo telo.³ Podobne pracujeme v rámci nami predloženého konceptu s cieľom ponúknuť učiteľom didaktický model na podporu pamäti o holokauste.

Sprostredkovanie spomienok na minulosť sa deje práve na dejepise. Pozývam Vás teraz na takúto cestu sprostredkovania spomienok, v tomto prípade spomienok na holokaust. Na veľmi konkrétnom príklade sa tak pokúsím predstaviť vám jednu z nosných ideí učenia

¹ Detailnejšie sa konceptu pamäte v zmysle databázy hodnôt venujem v štúdií: Šniežko, Alžbeta. Prečo a ako by sme mohli učiť o 17. novembri. In: JANČURA, Mikuláš - ŠNIEŽKO, Alžbeta. *Prvý dotyk so slobodou. Sprítomňovanie minulosti na príklade Nežnej revolúcie z novembra 89*. Košice, 2021. s. 6-23.

² SOUSEDÍK, Stanislav. *Dějiny, dějepis, filozofie dějin*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 2019, s. 42.

³ ASSMANN, Aleida. *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*. Praha : Karolinum, 2018. 482 s.

o minulosti, a síce, že spôsob, akým historické fakty sprostredkujeme, je rovnako dôležitý ako fakty samé o sebe.

Predložený metodický model je založený na analýze autentických historických prameňov (v tomto prípade predovšetkým egodokumentov) a pomocou metaforickej otázky „čo nám listy prezrádzajú o koreni?“ predstavuje akýsi algoritmus, ktorý nám umožňuje hľadať a nachádzať odpovede na akýkoľvek súčasný problém, ktorý má korene v blízkej i vzdialenej minulosti.

Ak uvažujeme o učení konkrétnej témy, v slovenskom prostredí sa nevyhnutne musíme opierať predovšetkým o aktuálny ŠVP ako najvyšší cieľovo-programový dokument pre výchovu a vzdelávanie v Slovenskej republike, ktorý je pre pedagógov záväzný.⁴ Téma holokaust je v rámci vzdelávacieho štandardu iŠVP z roku 2015 obsiahnutá v tematickom celku „Druhá svetová vojna“ a tematickom celku „Slovenský štát (1939 – 1945)“. Výkony viažuce sa k téme holokaust sú formulované nasledovne:

základná škola – spracovať holokaust na konkrétnom príbehu; pracovať so školskými historickými prameňmi z daného historického obdobia; konkretizovať postupné obmedzovanie práv a slobôd židovských spoluobčanov;

gymnázium – zdokumentovať holokaust na konkrétnom príbehu; objasniť riešenie židovskej otázky na konkrétnom príbehu; analyzovať školské historické pramene z daného obdobia

V obsahovej časti vzdelávacie štandard uvádza nasledovné kľúčové pojmy:

základná škola – holokaust, koncentračné tábory, totalitný režim, židovský kódex, deportácie;

gymnázium – holokaust, Spravodliví medzi národmi, totalitný režim, antisemitizmus, arizácia.⁵

V rámci vzdelávacieho štandardu ŠVP prijatého v roku 2023 pre nižšie stredné vzdelávanie je téma holokaust obsiahnutá v tematickom celku „Druhá svetová vojna a Slovenská republika.“

Činnosti viažuce sa k téme holokaust sú formulované nasledovne:

- charakteristika totalitného štátu
- analýza dobových prameňov so zameraním na cenzúru a propagandu
- analýza literatúry – príbehy pamätníkov, preživších

⁴ Aktuálne prebieha reforma národného kurikula, ktorej súčasťou je aj príprava nového vzdelávacieho štandardu z dejepisu, avšak tento proces zatiaľ nie je uzavretý, preto sa pri tvorbe predloženej metodiky opierame o ŠVP z roku 2023, ale tiež o aktuálne stále platný vzdelávacie štandard z dejepisu pre nižšie a vyššie stredné vzdelávanie iŠVP z roku 2015.

⁵ 1. septembra 2021 vstúpil pre ZŠ do platnosti Dodatok č. 9 k iŠVP s názvom „Opatrenia na odstránenie alebo minimalizáciu dôsledkov mimoriadneho prerušenia školského vyučovania v školách v školskom roku 2020/2021.“ Výkon: rozpoznávať dôležité fakty, javy a procesy v „krátkom“ storočí (1914 – 1989/90); vymedzovať tie fakty, javy a procesy z minulosti týchto storočí, ktoré ovplyvňujú našu prítomnosť; dať do súvislosti základné prvky fungovania totalitných režimov. Obsah: holokaust, koncentračné tábory, Slovenská republika (1939-1945), totalitný režim, židovský kódex, deportácie. ;

- *tematická sonda z regionálnych dejín – miesta pamäti, príbeh z SNP*

V obsahovej časti vzdelávací štandard uvádza nasledovné kľúčové pojmy:

- *perzekúcie, genocída, holokaust, koncentračné tábory, štátostrana, totalitný politický systém, židovský kódex, deportácie, arizácia, kolaborácia, Spravodliví medzi národmi.*⁶

Každý z uvedených výkonov/činností a každý pojem má svoj zmysel, dôvod, prečo je súčasťou vzdelávacieho štandardu. Zvládnutie uvedených výkonov a osvojenie si jednotlivých pojmov smeruje k dosiahnutiu konkrétneho cieľa, k uvedomeniu si niečoho, a v konečnom dôsledku k naplneniu hlavnej funkcie dejepisu, čím je podľa VŠ iŠVP „...*kultivovanie historického vedomia žiaka ako celistvej osobnosti...*“⁷, pričom tento proces prebieha predovšetkým nadobúdaním a rozvíjaním predmetových kompetencií. Historické vedomie je veľmi abstraktný a rôzne interpretovaný pojem, avšak pre potreby školského dejepisu ho zrozumiteľne vysvetľuje Viliam Kratochvíl, keď uvádza, že historické vedomie sú „*mentálne kognitívne, emocionálne, vedomé a nevedomé operácie, prostredníctvom ktorých je historická skúsenosť v podobe pamäti využívaná na orientáciu v súčasnom živote.*“⁸ Podme sa spoločne zamyslieť nad tým, s čím máme v rámci predmetného historického obdobia skúsenosť, ktorej zapamätanie, prenášanie v čase, umožní žiakom orientovať sa v súčasnom živote? A teda čo je podstatou uvedenej témy? Prečo sa vlastne učíme o holokauste? Čo by sa stalo ak by sme túto tému z dejepisu vynechali, alebo ju v rámci tematického celku „Druhá svetová vojna“ alebo „Slovenský štát“ vôbec nespomenuli? Spoločne teda hľadáme ESENCIU danej témy, pričom v kontexte didaktiky dejepisu tento proces nazývame didaktická analýza témy/tematického celku, t. j. premyslené rozhodovanie učiteľa/učiteľky o tom čo (historická analýza), prečo (didaktická analýza) a ako (metodická analýza) bude učiť.

Výsledkom našej, už vopred realizovanej didaktickej analýzy, a teda esenciou tematického celku „Druhá svetová vojna a Slovenská republika) a témy holokaust je pojem ĽUDSKÉ PRÁVA. Môže sa zdať, že učiť pri téme holokaust o ľudských právach je samozrejmé, avšak hlbšie ponorenie sa do problematiky predovšetkým cez prizmu skúseností z výučby na školách túto zdanlivú samozrejmosť vyvracia. Učenie predmetných tematických celkov, a teda konkrétne témy holokaust, je vo väčšine prípadov uchopené cez naratív utrpenia

⁶ Vzdelávacie štandardy 2023. Vzdelávacia oblasť Človek a spoločnosť, s. 38, viz https://www.minedu.sk/data/files/11816_clovek-a-spolocnost.pdf (citované k 20. 6. 2025).

⁷ Charakteristika predmetu. Vzdelávací štandard. Dejepis – gymnázium so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom, s. 2, viz http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/dejepis_g_4_5_r.pdf (citované k 20. 6. 2025).

⁸ KRATOCHVÍL, Viliam. *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu*. K predpokladom výučby. Bratislava : Raabe, 2019, s. 17.

Židov, čo je samozrejme opodstatnené, pretože osudy židovskej komunity v Slovenskom štáte sú v našich dejinách bezprecedentným príkladom porušovania ľudských práv. Pedagogická prax však ukazuje, že podobné učebné figúry redukujú tému porušovania ľudských práv na židovskú komunitu, s ktorou sa v drvivej väčšine prípadov majú problém žiaci stotožniť. Počas holokaustu bola táto menšina zdecimovaná, takže žiaci spravidla nemajú vo svojom okolí jej príslušníka a obraz majú vytvorený väčšinou na základe pretrvávajúcich stereotypov. Majú pocit, že sa ich ako „nežidov“ téma holokaustu až tak netýka a nevedia sa vcítiť do ich postavenia, konania, rozhodovania. Preto považujem za vhodné zvoliť prístup, ktorý vlastným pátraním privedie žiakov k záveru, že téma holokaustu sa ich možno netýka ako Židov, ale týka sa ich ako ľudí (podobne ako rôzne formy genocídy, diskriminácie a pod., ktoré boli a sú na ľuďoch páchané). Spoločným menovateľom je teda človek a jeho základné ľudské práva. Poznať obdobia, režimy, či osobnosti, ktoré sa v minulosti podieľali na potlačovaní základných ľudských práv, či už išlo o holokaust Židov, Rómov, alebo genocídu v Rwande, rozvíja u žiakov schopnosť identifikovať podobné tendencie aj v súčasnosti. Tak sa začína diať to spomínané rozvíjanie historického vedomia, kedy *„je historická skúsenosť v podobe pamäti (a teda sprostredkovaná spomienka, pozn. autorky) využívaná na orientáciu v súčasnom živote“*.

Ak teda poznáme esenciu, potrebujeme explicitne naformulovať cieľ, zvoliť vhodné metódy a vytvoriť učebné figúry. Vzhľadom na esenciu „ľudské práva“ formulujeme nasledovný cieľ:

Cieľ: poznať, pochopiť a dodržiavať ľudské práva a slobody

Pri formulácii cieľa zohľadňujeme aj súčasnú spoločenskú diskusiu na danú tému v slovenskom prostredí, ktorá sa sústreďí predovšetkým okolo osoby Jozefa Tisa (spomínaný metodicky postup hľadania odpovedí na aktuálne spoločenské problémy, ktoré majú korene v blízkej, či vzdialenejšej minulosti). A teda vzhľadom na slovenský kontext sa objavujú ešte dva veľmi dôležité sekundárne ciele:

1. Žiaci identifikujú aké nástroje a orgány má demokratický štát k dispozícii na zabezpečenie dodržiavania základných ľudských práv a slobôd, a akú úlohu pri ich ochrane zohráva prezident/ka (tento cieľ orientovaný na prítomnosť je dôležitý predovšetkým preto, že demonštruje prečo sme sa či už my, alebo aj žiaci zatiaľ neocitli v situácii, kedy by nám bolo siahnuté na naše základné ľudské práva).

2. Žiaci vysvetlia ako totalitný režim uvedený systém ochrany ľudských práv a slobôd ohýba a znefunkčňuje, a zhodnotia úlohu hlavy štátu pri zabezpečení dodržiavania ľudských práv a slobôd v takomto režime.

Pri formulovaní cieľov kladieme dôraz na aktívne slovesá (podčiarknuté), ktoré nám explicitne vyjadrujú aký výkon musia žiaci zvládnuť. Uvedené ciele dosiahneme vhodne zvolenými metódami a učebnými figúrami, ktoré **sú navzájom prepojené a do veľkej miery sa odvíjajú od zdrojov/didaktických prostriedkov/médií, ktoré máme k dispozícii alebo ktoré si zvolíme**. V tomto prípade predložená metodika stojí na analýze historických prameňov, konkrétne autentických listov adresovaných Jozefovi Tisovi, ktorých existencia ponúka učiteľom veľkorysý priestor na prácu s historickým prameňom (tak ako to vyžaduje aj vzdelávací štandard z dejepisu v ŠVP) a nastoľuje otázku, ktorá je pri analýze tohto vzácneho prameňa a hľadanií ciest ako učiť o holokauste na Slovensku, kľúčová: „**Čo nám listy prezrádzajú o koreni?**“ Táto otázka sa premieta do už naformulovaných cieľov. V priloženej metodike predstavujeme metódy práce s týmto prameňom a vytvorené učebné figúry, ktoré vedú k naplneniu stanovených cieľov a teda zodpovedajú uvedenú otázku.

Uvedený metodický model je možné použiť na zodpovedanie akejkoľvek otázky alebo na hľadanie riešení akéhokoľvek problému, ktorý rezonuje v súčasnosti, pričom korene má v blízkej, či vzdialenej minulosti. Za všetky si môžeme predstaviť napríklad hľadanie odpovedí na aktuálnu situáciu týkajúcu sa miest pamäti v Mexiku, Chicagu, či Miami na Floride, kde v ostatných rokoch poškodili alebo strhli sochy Krištofa Kolumba, alebo aj iných reprezentantov koloniálnej nadvlády. Ale netreba sa tiež báť hľadať historické súvislosti aktuálneho vojnového konfliktu na Ukrajine. A teda: „*čo nám dostupné pramene prezrádzajú o týchto udalostiach? Čo nám listy prezrádzajú o koreni?*“

Chcela by som sa vrátiť k téze, ktorou som začala tieto teoretické východiská pre vzdelávací modul o holokauste: Bez spomienky na minulé sa môžeme ťažko orientovať v prítomnosti a plánovať budúcnosť. Práve ľudská pamäť je akousi databázou hodnôt, s ktorými sa buď identifikujeme alebo ich odmietame, aby sme ich prenesením v čase a priestore, tu a teraz, zohrali svoju historickú úlohu, odvolávajúc sa na osudy, odkazy, myšlienky sformulované pred niekoľkými desaťročiami, či storočiami ľuďmi, ktorí si len málo uvedomovali svoju historicitu, tak, ako si ju viac, či menej uvedomovali autori analyzovaných prameňov, a ako si ju len málo uvedomujeme aj my dnes. To, aká je naša historická úloha a ako sme sa jej zhostili, už budú posudzovať tí, čo prídu po nás. Čo nás ale všetkých nepopierateľne spája je fakt, že ak hovoríme o dejepise, hovoríme o NÁS, o LUĎOCH. To my sme dokázali postaviť monumentálne stavby ako sú piramídy alebo Eiffelova veža, to my sme objavili

penicilín a našli sme spôsob ako lietať do vesmíru. Boli sme to tiež my, ktorí sme postavili koncentračné tábory a továrne na smrť, a boli sme to my, ktorí sme tam zomierali. A práve preto musíme vždy každý zo svojej pozície urobiť všetko preto, aby sa NÁM to nestalo opäť. A to je tiež najdôležitejší dôvod, prečo naša spoločnosť, viac ako kedykoľvek predtým, potrebuje učiteľov a učiteľky, dejepisárov a dejepisárky, ktorí veria, že môžu zmeniť svet k lepšiemu. Pretože, podľa môjho názoru, práve v tom spočíva ich historická úloha.

esencia